

O'ZBEK TILIDAGI SPORT TERMINLARINING SEMANTIK EVOLYUTSIYASI

G'afforov Nodir Nasriyevich

O'ZDJTSU O'zbek va chet tillari kafedrası professori

nodirgafforov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilida sportga oid terminlarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va ularning semantik jihatdan qanday o'zgarishga uchraganligi tahlil etiladi. Shuningdek, sport tilining umumxalq tiliga kirib kelish jarayoni, xorijiy tillardan kirib kelgan terminlar va milliyalashtirish harakatlari haqida fikr yuritiladi. Tahlillar davomida o'zbek tili lug'at boyligining sport orqali qanday boyib borayotgani ham ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: sport tilshunosligi, terminologik evolyutsiya, semantika, termin o'zgarishi, o'zbek tili, globalizatsiya, milliy terminologiya.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В УЗБЕКИСТАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Нодир Насриевич Гаффаров

Профессор кафедры узбекского и иностранных

языков Узбекского государственного

университета физической культуры и спорта

nodirgafforov@gmail.com

Аннотация: В статье анализируется формирование, этапы развития и семантические изменения спортивных терминов в узбекском языке. В статье также обсуждается процесс вхождения спортивной терминологии в национальный язык, термины, заимствованные из иностранных языков, и усилия по национализации. Анализ также показывает, как словарный запас узбекского языка обогащается за счет спорта.

Ключевые слова: спортивная лингвистика, терминологическая эволюция, семантика, терминологические изменения, узбекский язык, глобализация, национальная терминология.

Nodir Nasrievich Gafforov

Professor of the Department of
Uzbek and Foreign Languages,

Uzbek state university of
physical education and sports

nodirgafforov@gmail.com

Annotation: This article analyzes the formation of sports terms in the Uzbek language, the stages of development and how they have changed semantically. It also discusses the process of the introduction of sports language into the national language, terms introduced from foreign languages, and nationalization efforts. During the analysis, it is also shown how the vocabulary of the Uzbek language is enriched through sports.

Keywords: sports linguistics, terminological evolution, semantics, terminological change, Uzbek language, globalization, national terminology.

Kirish O‘zbekiston Respublikasining davlat tili sifatida o‘zbek tilining rivojlanishi va uni keng miqyosda qo‘llashning ahamiyati beqiyosdir. 2019-yil 21-oktabrda Prezidentning PF-5850-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida davlat tilini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror, o‘zbek tilining har tomonlama rivojlanishini ta‘minlash uchun ko‘plab strategik yo‘nalishlar belgilab berdi. Mazkur farmon davlat tili sifatida o‘zbek tilining barcha sohalarda keng qo‘llanilishi, uning so‘z boyligini boyitish va kengaytirish, so‘zlarning fonetik, morfologik va semantik o‘zgarishlarini kuzatib borish, shuningdek, sport sohasidagi terminologiyaning rivojlanishi masalalariga ham alohida e‘tibor qaratadi.

Farmonning 3-bandida davlat tili sifatida o‘zbek tilining ilmiy, ijtimoiy, madaniy va texnologik rivojlanishi, jumladan, sport va jismoniy tarbiya sohasidagi o‘zgarishlar ham alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu qaror asosida sport terminologiyasining o‘zbek tiliga moslashuvi, yangi terminlarning shakllanishi va semantik kengayish jarayonlari chuqur ilmiy tahlil qilishni talab etadi. O‘zbekistonning xalqaro sport maydonlarida erishgan yutuqlari va madaniy almashinuvlar jarayonida o‘zbek tilidagi sport terminlari ham rivojlanib, yangi shakllarda qo‘llanilmoqda. Bu esa o‘z navbatida tilning ijtimoiylashuvi, globalizatsiyalashuv jarayonlariga moslashishi, yangi terminologik tizimlarning shakllanishini taqozo etadi.

Globalashuv va axborot texnologiyalari taraqqiyoti til tizimlariga, xususan sport terminologiyasiga katta ta'sir ko‘rsatmoqda. O‘zbek tili sport terminlari xalqaro sport

harakatlari va madaniy almashinuvlar fonida boyib bormoqda. O'zbek sport terminlari o'zbek tilining leksik qatlamida alohida guruh sifatida shakllanmoqda. Bu holat sport sohasida ishlatilayotgan terminlarning lingvistik jihatdan chuqur tadqiq qilinishini taqozo etadi [1, 47-bet].

Adabiyotlar tahlili Z. To'lqinov o'z maqolasida sport terminlarining o'zlashuv jarayonini va ularning fonetik jihatdan moslashishini tahlil qilgan [1, 47-bet]. Unga ko'ra, ko'plab atamalar asl tildagi shaklida saqlanib qolgan bo'lsa-da, ularning talaffuzi va qo'llanishi o'zbek tilining fonetik qoidalariga moslashtirilgan.

M. Jo'rayev sport terminlarining metaforik vosita sifatida kengaygan ma'nolarini tadqiq etadi. Masalan, "zarba", "kurash" kabi so'zlar sportdan tashqari sohalarda ham ishlatilmoqda va bu lingvistik kengayishni ko'rsatadi [2, 33-bet].

U. Xolmirzayev esa sport terminlarining jamiyatga kirib borish bosqichlarini aniqlagan. Unga ko'ra, terminlar birinchi navbatda sportchilar tilida, so'ng ommaviy axborot vositalarida, keyinchalik esa kundalik tilga o'tmoqda [3, 30-bet].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda sifat va miqdoriy metodlar uyg'unlashtirildi. Ilmiy maqolalar, darsliklar, maxsus sport lug'atlari tahlil qilindi. Jurnal maqolalaridagi terminlar statistik jihatdan qayd qilinib, ularning ishlatilish chastotasi va kontekstdagi o'rni baholandi. Shuningdek, sport tili vakillari bilan suhbatlar asosida terminlarning amaliy qo'llanilishi o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida sport terminlarining o'zbek tilidagi shakllanishi va rivojlanish bosqichlari uch asosiy yo'nalishda kuzatildi:

1. Tarixiy-lingvistik bosqichlar tahlili

Tahlil shuni ko'rsatadiki, sport terminlarining o'zlashuvi quyidagi bosqichlarda amalga oshgan:

Sovet davri (1930–1990 yillar): rus tilidan kirib kelgan asosiy terminlar – *stadion, marafon, rekord, start, final* kabi so'zlar tilga mustahkam kirgan.

Mustaqillikdan keyingi davr (1991–2010 yillar): bu bosqichda ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri terminlar o'zlashgan – *fitness, doping, trainer, challenge*.

Globalizatsiya va internet asri (2010 yildan hozirgacha): *streaming, crossfit, draft, freestyle* kabi internet va media orqali kirib kelgan yangi terminlar faol ishlatilmoqda.

2. Semantik va strukturaviy o'zgarishlar

Sport terminlarining semantik evolyutsiyasi quyidagicha ko'zga tashlanadi:

1. Ba'zi terminlar **genetik semantik kengayishga** uchragan: *champion* so'zi nafaqat sportda, balki ta'lim va san'at sohalorida ham qo'llanilmoqda.
2. Yangi sport turlari paydo bo'lishi bilan yangi terminlar ham shakllanmoqda: *aralash jang san'atlari* → *MMA, elektron sport* → *e-sport*.

3. Mahalliy sport terminlari ham normativlashtirilmoqda: *kurash*, *belbog‘li kurash*, *qo‘l jangi* singari terminlar xalqaro standartlarga mos ekvivalentlarga ega bo‘lmoqda.

3. Atamalarning ijtimoiylashuvi va kommunikativ ahamiyati

Tahlil jarayonida so‘rovnoma asosida sport o‘qituvchilari, jurnalistlar va talabalar orasida sport terminlarining qanday tushunilishi va qo‘llanishi o‘rganildi:

- a) 87% respondentlar sport terminlari ijtimoiy tarmoqlar orqali tezroq o‘zlashayotganini bildirgan.
- b) 65% respondentlar ayrim terminlarning o‘zbek tiliga tarjimasida chalkashliklar borligini aytgan (*sponsoring*, *challenge*, *draft*).
- c) 72% ishtirokchi *mahalliy sport turlari terminologiyasini* targ‘ib qilish kerakligini ta’kidlagan.

4. Tildagi sinonimiya va variantlilik

Ayrim sport terminlari ikki yoki undan ortiq shaklda qo‘llanmoqda:

Trener – *murabbiy*, *sprint* – *tez yugurish*, *start* – *boshlanish chizig‘i* kabi juftliklar mavjud. Bu esa atamalarni me‘yorlashtirish va bir xillikka keltirish zarurligini ko‘rsatmoqda. O‘zbek tilidagi sport terminlari o‘zlashuvi fonetik moslashtirish va semantik kengayish orqali sodir bo‘lmoqda. Masalan, xalqaro terminlar “set”, “penalti” kabi so‘zlar fonetik o‘zgartirishsiz kirib kelgan, ammo ular nutqda yangi ma’nolar kasb etgan [1, 47-bet]. Terminlarning ommalashuvi ularning ijtimoiylashtirilishida muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sport jurnalistikasi tilida ularning barqarorlashuvi kuzatilmoqda [4, 21-bet]. Shu bois, sport tili vositalari — teleko‘rsatuvlar, internet nashrlari, matbuot sport terminlarini standartlashtirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, terminlar semantik jihatdan ham o‘zgaradi. “Kurash”, “ustunlik” kabi so‘zlar sport kontekstida boshqacha anglanadi va boshqa sohalarga ko‘chirilganda ma’nosi kengayadi [5, 43-bet]. Bugungi kunda “startup”, “trenajyor”, “motivatsiya” kabi terminlar yoshlar orasida keng qo‘llanilib, sport tili orqali jamiyat tili boyishiga xizmat qilmoqda [5, 45-bet].

Xulosa va takliflar. O‘zbek tili sport terminologiyasi zamonaviy kommunikatsiya, texnologik taraqqiyot va global madaniyat ta’sirida izchil rivojlanib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

Sport terminlari o‘zbek tiliga asosan rus va ingliz tillari orqali kirib kelgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ingliz tilidan o‘zlashish jarayoni jadallashgan.

Semantik kengayish, variantlilik va ijtimoiylashuv sport leksikasining faol rivojlanayotgan soha ekanligini tasdiqlaydi.

Mahalliy sport turlariga oid terminlar, o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida yaratilar ekan, ular atamashunoslik jihatdan yanada tartibga solinishi zarur.

O‘zbek tili sport terminologiyasi faol rivojlanayotgan leksik qatlam hisoblanadi. Bu rivojlanish sport harakati, ommaviy axborot vositalari va ta’lim tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Kelajakda bu yo‘nalishda zamonaviy korpus lingvistikasi uslublarini joriy etish va sport tilining milliy xususiyatlarini tadqiq etish muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2019-yil 21-oktabr, PF-5850-son — “O‘zbekiston Respublikasida davlat tilini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
2. To‘lqinov Z. (2018). “Sport terminlarining o‘zbek tilidagi o‘zlashuvi.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, №4, 45–52.
3. Jo‘rayev M. (2019). “Metafora va sport terminlarining kengaygan ma’nolari.” *Til va adabiyot ta’limi*, №2, 33–38.
4. Xolmirzayev U. (2017). “Sport va til: terminlarning jamiyatga kirib borishi.” *Filologiya masalalari*, №3, 27–34.
5. Karimova N. (2022). “Sport jurnalistikasi va til: O‘zbek sport terminlarining shakllanishi.” *Axborot texnologiyalari va jurnalistika*, №1, 19–24.
6. Alisherov D. (2021). “Terminologik tizimlarda semantik o‘zgarishlar.” *Lingvistika va tarjimashunoslik*, №2, 40–47.
7. G‘afurova Z. (2017). “Terminlarning ijtimoiylashuvi va ekspressivligi.” *Til va jamiyat*, №3, 12–17.